

कविता अध्यापनातील गेयता

देविदास कचरू तारू , बावीस्कर चंद्रकांत राघो

(संशोधक) (एम.ए.मराठी, एम.एड्.) सहशिक्षक श्री शारदा भवन हायस्कूल, नांदेड.,
(मार्गदर्शक) (एम.एस्सी., एम.एड्. सेट (शिक्षणशास्त्र) पीएच.डी.) सहयोगी प्राध्यापक व संचालक,
शिक्षणशास्त्र संकुल स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेड.

सारांश :-

कवितेचे अध्यापन करण्याचा विशिष्ट हेतू असतो. ज्याद्वारे कमी शब्दातून जास्त आशय विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहचवता येतो. अलंकारीक भाषाप्रयोगाची अनुभूती याद्वारे विद्यार्थ्यांना घेता येते. कवितेमध्ये यमक असेल तर अशा सर्व कवितांना गेय स्वरूपात सादर करणे अत्यंत सोपे असते. गेय स्वरूपात कवितांचे सादरीकरण वर्गामध्ये केल्यास विद्यार्थ्यांमध्ये कवितांविषयी गोडी निर्माण होऊ शकेल. कवितेतील नवरसांची अप्रत्यक्षरित्या स्वअनुभव विद्यार्थ्यांना गेय स्वरूपाच्या कविता सादरीकरणाने देता येणे शक्य आहे. म्हणून सादर संशोधन लेखामध्ये गेय स्वरूपातील कवितांच्या आवश्यकतेवर भर देण्यात आलेला आहे.

प्रस्तावना :-

विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक जीवनात भाषेला अनन्य साधारण महत्त्व आहे. भाषा विषयाचे अध्यापन व अध्ययन रण्यसाठी भाषा पाठ्यपुस्तक अत्यंत महत्त्वाची जबाबदारी पार पाडते. साधारणतः कोणत्याही भाषा पाठ्यपुस्तकाचे वर्गीकरण तीन विभागात केले जाते. हे तीन विभाग म्हणजे, गद्य, पद्य व व्याकरण. या तीनही विभागांना अध्यापन करतांना समान न्याय देणे अत्यंत महत्त्वाचे आहे. भाषा विषयाचे अध्यापन करतांना गद्य व व्याकरणाचे अध्यापन करणे सुलभ असते. त्या मानाने वितेचे अध्यापन थोडे क्लिष्ट असते. कारण कवितांमध्ये अलंकारीक भाषेचा, सृजनशीलतेचा, यमकाचा इत्यादीचा वापर लेला असतो. त्याच बरोबर प्रत्येक कवितेतून कमी शब्दातून जास्त आशय मांडून एक विशिष्ट बोध देण्याचा प्रयत्न कवीने लेला असतो. त्यामुळे शिक्षकाला कवितेचे अध्यापन करतांना त्या बरोबरच विद्यार्थ्यांना कवितेचे अध्ययन करतांना अवघड जाते.

या संदर्भात 'रे' यांनी केलेल्या सर्व्हेक्षणानुसार अनेक शिक्षकांनी कविता शिकविण्यासाठी असमर्थता व्यक्त केली आहे. त्याच बरोबर अनेक शिक्षकांनी कविता शिकविण्याचा उद्देश न कळाल्याचेही नमुद केले आहे. त्यांनी केलेल्या सर्व्हेक्षणानुसार ८४% विद्यार्थ्यांनी वितेला नापसंती दर्शविलेली आहे. कारण विद्यार्थ्यांना कवितेचा आशय, त्यातील शब्द, संपूर्ण ओळीचा अर्थ हे वाचल्याने किंवा कविता शिक्षकांनी शिकविल्यानंतरही कवितेचा अर्थ समजण्यास असमर्थता वाटली.

विद्यार्थ्यांना गद्य घटकांच्या बाबतीत ते दोन किंवा तीन वेळा वाचून आकलन होते. याउलट कविता कितीही वेळा वाचली तरी कवितेचे आकलन होत नाही. हे 'रे' यांच्या संशोधनावरून सिध्द झाले आहे.

कोणत्याही कवितेचे विद्यार्थ्यांना आकलन होईल एवढे अध्यापन शिक्षकांना करावयाचे झाल्यास सर्वप्रथम वितेच्या अध्यापन पध्दतीमध्ये बदल घडवून आणण्याची आवश्यकता आहे आणि हे बदल सर्व समावेशक असले पाहिजेत. याकडेही कटाक्षाने लक्ष देणे अत्यंत आवश्यक आहे. म्हणजेच शिक्षकांची कविता अध्यापनात रूची वाढेल व विद्यार्थ्यांनाही विता अध्ययनाची गोडी लागेल. यातूनच कवितेचा योग्य बोध विद्यार्थ्यांना होऊन त्यांच्या शैक्षणिक संपादनूकीत वाढ होण्यास मदत होईल. तसेच विद्यार्थ्यांमध्ये काव्य संदर्भातील असलेल्या सुप्त गुणांसाठी पोषक वातावरण निर्मिती होईल. कविता शिकविणे ही एक कला आहे. शिक्षकांनी योग्य अध्यापन पध्दतीचा वापर कविता शिकविताना केल्यास कविता विद्यार्थ्यांना सहज आत्मसात होईल.

बटलर ईस्ट यांच्या मते कविता वेगवेगळ्या प्रकारे शिकविल्यास विद्यार्थ्यांमध्ये अभिरूची निर्माण होऊन विता अध्ययन, अध्यापनात विद्यार्थी स्वतःहून सहभागी होतील. कविता ही मुलांना भाषा शिकण्यास मदत करते. कारण कवितेत सल्याही प्रकारचे व्याकरण, विरामचिन्हे व तंतोतंत नियम नसता, ही एक स्वच्छंद कला आहे.

मराठी भाषेतील कविता अध्यापनामध्ये पारंपारिक पध्दतीनेच कविता शिकविल्या जातात. ज्यामध्ये शिक्का प्रथम विता मोठ्याने वाचतो, त्यानंतर विद्यार्थ्यांना मुखवाचन करण्यास सांगतो, मुख वाचनानंतर शिक्षक दोन किंवा चार ओळी

वाचून त्याचा अर्थ स्पष्ट करतो व त्या बरोबरच कठीण शब्दांचा अर्थ लिहून देतो. अशा पारंपारिक कविता अध्यापनाच्या पध्दतीला प्रतिबंध करण्याची गरज आहे. त्याऐवजी मराठी भाषा पाठ्यपुस्तकातील कवितांना गेय स्वरूप देऊन अध्यापन करणे ही काळाची गरज होऊन बसलेली आहे.

वि कविता :-

भाषा पाठ्यपुस्तकांमध्ये असलेल्या कवितांना त्यांच्यातील असलेले शब्द, यमक, ताल, सुर, आवाज, रस यांचा मेळ घालून योग्य असणाऱ्या कवितांना गेय कविता म्हणतात.

पाठ्यपुस्तकांमध्ये असलेल्या सर्वच कवितांना गेय स्वरूप देणे शक्य नसते. त्यामुळे सर्वच कवितांना अकार वि कविता स्वरूप देण्याचा प्रयत्न करू नये. तरीही पाठ्यपुस्तकात समाविष्ट असलेल्या ७० ते ८०% कवितांना गेय स्वरूप देणे शक्य आहे. शिक्षकांनी भाषा पाठ्यपुस्तकातील कवितेला चित्रपटातील गाण्यांच्या चाली लावून कवितेस गेय स्वरूप देणे हे पूर्णतः चुकीचे आणि असमर्थनीय आहे. कारण चित्रपटातील गाणी केवळ मनोरंजनासाठी असतात आणि चित्रपटातील गाण्यांच्या चालीवर एखादी कविता शिकविली तर त्याचा योग्य अर्थबोध होणार नाही व स्वनिर्मितीच्या आनंदापासून शिक्षक व विद्यार्थ्यांना परावृत्त व्हावे लागेल. यातून वाङ्मयचौर्यासारख्या गोष्टींना उत्तेजन मिळण्याची शक्यता नाकारता येत नाही व शि वि व विद्यार्थी सृजनशीलतेपासून दूर जातात. कवितेचे गेय स्वरूप हे स्वनिर्मिती असावे किंवा पूर्वी त्या कविता योग्य चालीसह ध्वनीमुद्रित लेल्या असल्यास त्याचाच वापर करून अध्ययन, अध्यापनात त्याचा उपयोग करावा.

वि कवितेची आवश्यकता :-

वि स्वरूपात कवितेचे अध्यापन करतांना विविध अडचणींचा सामना जरूर करावा लागणार आहे आणि त्यावर मातही करणे तितकेच सोपे आहे.

वि कवितेचे अध्यापन करतांना मुख्यत्वे शिक्षकांना पुढील अडचणी जाणवतात. शिक्षकांच्या ठाई गायना विषयी असलेले अज्ञान व विद्यार्थ्यांची नावड, प्रत्येक शिक्षकांचा गळा तितका चांगला असेलच असे नाही. प्रत्येक शिक्षकास कवितेला चाल लावता येईल असे नाही. तरीही कवितेचे गेय स्वरूपात अध्यापन करणे आवश्यक आहे. कविता गेय स्वरूपात शि विल्याने व विमध्ये एक नवचैतन्य निर्माण होण्यास मदत होईल. शिक्षकांनाही कवितेचे गेय स्वरूपात अध्यापन करताना कमी प्रमाणात परिश्रम करावे लागतील. शिक्षक व विद्यार्थ्यांमध्ये अधिक दृढ संबंध निर्माण होण्यास मदत होईल व याचीच परिणती म्हणून भाषा विषय शिक्षक हा विद्यार्थ्यांचा आवडता शिक्षक म्हणून नावारूपास येण्यास मदत होईल.

विऊन शिकविलेली कविता ही पारंपारिक पध्दतीने शिकविलेल्या कवितेपेक्षा निश्चितच परिणामकारक असेल. वि कवितेला गेय स्वरूप दिल्यामुळे शिक्षक आणि विद्यार्थ्यांना कवितेतील यमकांची जाणीव करून घेण्यास मदत होईल आणि यमकांचा योग्य प्रत्यय आल्यास शिक्षक व विद्यार्थ्यांमध्ये कविता करण्यासंदर्भातील सुप्त गुणांना चालना मिळेल. पाठ्यपुस्तकातील कवितांना पूर्व नियोजित चाल लावल्यामुळे किंवा असल्यामुळे कविता अध्यापन करणे शिक्षकास सुलभ होईल.

शिक्षकाने गेय स्वरूपात कविता सादर केल्यामुळे विद्यार्थ्यांना समूहगाण स्वरूपात कविता म्हणावी लागेल. त्यामुळे सामूहिकतेचे महत्त्व विद्यार्थ्यांमध्ये रूजविणे सुलभ होईल.

निष्कर्ष :-

केवळ स्वरूपात कविता अध्यापन अधिक प्रभावी करायचे असेल तर भाषा विषय पाठ्यपुस्तक निर्मितीच्या वेळेस विविध रसांवर आधारीत कवितांना स्थान देण्यात यावे. जेणे करून कवितेला गेय स्वरूप देणे सोपे जाईल.

कविता गेय स्वरूपात ऐकल्यामुळे विद्यार्थ्यांही स्वतः एखाद्या कवितेस नवीन चाल लावण्यास प्रोत्साहीत होऊन त्यांच्यातील सृजनशीलतेचा विकास होईल. कविता समूहगाण पध्दतीने सादर केल्यामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये सामूहिक भावनेचा विकास होण्यास मदत होईल.

केवळ स्वरूपांच्या कवितांमुळे विद्यार्थ्यांमध्ये कविते विषयी अभिरूची निर्माण होऊन त्यांच्या शैक्षणिक संपादकपुस्तकांमध्ये वाढ होण्यास मदत होईल.

केवळ स्वरूपातील कविता ऐकल्यामुळे विद्यार्थ्यांतील एखादा गोड गळ्याचा गायक शोधण्यास मदत होईल.

केवळ स्वरूपातील कवितांमुळे शिक्षक-विद्यार्थी संबंध दृढ होण्यास चालना मिळेल.

संदर्भग्रंथ :-

१. दाले, आर. (१९९३). बालमंदिरातील नव्या वाटा, नव्या दिशा, पुणे : उन्मत्त प्रकाशन.
२. महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यास मंडळ (२००७). मराठी बालभारती
a. इयत्ता ६ वी, मुंबई : पाठ्यपुस्तक निर्मिती मंडळ.
३. महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यास मंडळ (२००७). मराठी बालभारती
a. इयत्ता ७ वी, मुंबई : पाठ्यपुस्तक निर्मिती मंडळ, पुणे : पाठ्यपुस्तक निर्मिती
b. मंडळ.
४. महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यास मंडळ (२००७). मराठी बालभारती
a. इयत्ता ८ वी, मुंबई : पाठ्यपुस्तक निर्मिती मंडळ.

Research Paper :

1. William Bulter Est (2015). Five Reasons Why We Need Poetry in
a. Schools
2. Jennifer, Hennessy (2010). Poetry and Pedagogy : Exploring the
a. Opportunity for Epistemological and Affective Development
b. within the classroom.
3. Rosen, M. (1997). Making Poetry Matter in M.Barrs and
a. M.Rosen (eds.).